

ירון כהן צמח

בדיקת נוכחות // הערות לתרגום החדש של אני ואתה של מרטין**בובר**

מרדכי מרטין בובר, אני ואתה, מוסד ביאליק, ירושלים, 2013.

העולם כפול לו לאדם כשם שיחסו של האדם כפול אליו - כך נפתח התרגום החדש של אחת מיצירות המופת בהגות היהודית, הספר "אני ואתה" של מרטין בובר. הספר, שנכתב בגרמנית בתחילת שנות העשרים של המאה הקודמת ויצא ב-1923, תורגם לראשונה לעברית בסוף שנות ה-50 על ידי צבי וויסלבסקי ובפיקוחו של מרטין בובר עצמו. כך שזהו תרגום "מאושר" שאפשר לראות בו "תרגום מקור".¹ לאחרונה יצא בתרגום חדש של אהרון פלשמן² במהדורה הכוללת מספר מאמרים של אדמיאל קוסמן ויעקב רז וכוללת דברי הקדמה מאת שולמית אלוני. במאמרו המצורף לתרגום החדש בשם "מה עניין לבובר אצל המאה ה-21" מסביר פלשמן את הצורך בתרגום החדש לאור שני נימוקים הנוגעים בליבת "אני ואתה" – השפה המורכבת של התרגום הישן והפילוסופיה שמוצגות בו. ואכן, השפה בתרגום החדש היא יומיומית וקלה, וכן היא בעיקרה שפה פסיכולוגית, אשר קרובה יותר לבני דורנו. ראוי להתעכב על נקודה זו, העקרונית להבנת משנת בובר ובתוך כך לבחון את התרגום שעומד לפנינו.

בחיבור "אני ואתה" פרושה משנתו הפילוסופית והדתית של בובר בדבר מהותם של יחסי של האדם לעולם, לבני האדם ולאלוהיו וההפרדה המהותית בין שני סוגי קיום אפשריים, או כפי שבובר מכנה זאת: עמידתו הכפולה של האדם בעולם. מחד, יחסי "אני לז" המבססים יחסים שגרתיים, תבוניים, תועלתיים ואינסטרומנטליים בין האדם לסביבתו. זהו קיום ב"מפות של המציאות" שהן תמונות עולם אשר מקנות לאדם "משמעות" ותפישות עצמיות, על ידי

¹ פורסם בקובץ "סוד שיח", הוצאת ביאליק, 1959

² כבר בזמן שבובר החל לחשוב על החיבור הוא פנה לחברו הוגו ברגמן והציע לו לתרגם את החיבור לעברית. ראה בחילופי אגרות ב', עמ' 89, מכתב 81, 13/5/1922. הדבר לא יצא לפועל, וברגמן כתב רק את המבוא לתרגום של וויסלבסקי. בתחילת שנות ה-2000 תירגם פרופ' יהושע עמיר את החיבור לעברית, ובנו פרופ' יהודע עמיר ערך והוסיף הערות להבנת הטקסט, אך התרגום לא יצא לאור.

סובייקטיביזם מוחלט, שבו הכל תלוי בנפש או תודעת האדם, או אובייקטיביזם מוחלט שבו האדם (נפשו ותודעתו) נתפש כחלק מהמערכת הטבעית.

מאידך, ישנם יחסי "אני אתה", המבססים זיקה בלתי אמצעית, שבהם משיל האדם את הסובייקטיביות שלו והווה את הדבר שעמו הוא נפגש כמהות שלמה וייחודית. זהו מצב של חירות ושחרור מכל מגבלה, אשר הם בסיס לפגישה עם האתה הנצחי – האלוהים - האתה שאינו יכול להפוך ללז ולכבילה בחוקיות מדעית לוגית או תיאולוגית, אלא רק להישכח, כלשונו של בובר. מכאן גם נבנה רעיון הדת כנוכחות³: דת האמת, לפי בובר, אינה המערכת הדתית הממוסדת והקפואה, כלשונו, המטילה על האדם מצוות וחייבים, אלא היא הדתיות, כעניין קיומי, אשר מבטאת את מצבו החופשי של האדם והאפשרות ליצור את עולמו גם בעולם שכולו יצירה אלוהית. זוהי ה"סיטואציה הדתית של האדם" המכילה אנטינומה אותה הווה האדם בחד פעמיות שלו, בייחודיותו, בחייו: חירות האדם מול הגזרה והכרח הכפויים עליו מקיומו של האל.

רעיונות אלו, אשר מוצגים בשפה ייחודית, משתרעים על פני תחומים רבים – החל מבחינת יחסו של הפרט לעולם, דרך ניתוח החברה המודרנית, וכלה בתיאולוגיה כללית ויהודית המבוססת על פילוסופיה אקזיסטנציאליסטית - המוצגים בהיסטוריה האנושית מהבריאה ועד לגאולה. כתוצאה מכך, מגוון הפרשנויות שניתנו לספר ומגוון התחומים שבהם ניתן למקמו רחבים. כעת, שלא כמו הגישות המרכזיות בחקר "אני ואתה" במסגרת ההגות הבובריאנית (תפיסתו כחיבור פילוסופי מובהק,⁴ למול הטענה שזהו ספר דת בעל אוריינטציה חסידית-מיסטית⁵), וגם שלא כמו כוונתו המקורית של בובר בכתיבת

³ בזמן העבודה על גיבוש "אני ואתה" (1922), העביר בובר סדרת הרצאות בשם "דת כנוכחות" בבית המדרש החופשי של חברו פרנץ רוזנצוויג בפרקנפורט ב-1922 ועניינה היה מתן מענה לשאלה "מהי דת". ההרצאות נחשפו ב-1965, לאחר מותו של בובר, פורסמו בגרמנית בשנת 1978, ותורגמו לאנגלית בשנת 1988, על ידי רבקה הורביץ. ראה Horwitz Rivka, Buber's way to "I and thou": the Development of Martin Buber's thought and his "Religion as presence" lectures, the Jewish publication society, Philadelphia, 1988

⁴ ראה לדוגמה, ברגמן, 1974, ברזילי, 2000

⁵ לדוגמה, קורן, 2005.

החיבור כספר ראשון בסדרה שעניינה חקר הדת⁶, המתרגם, כך נראה, נוקט בגישה יישומית בת שני רבדים, אשר מכפיפה את התרגום של החיבור לפרשנות שמבקשת לא רק להבין את "אני ואתה" אלא גם ללמוד וללמד מה ניתן לעשות איתו.

רובד ראשון הוא השפה. פלשמן טוען כי שפתו של בובר – הן בגרמנית והן בתרגום הראשון ("שעלה על המקור הגרמני בחוסר בהירותו"⁷) – הקשתה על הבנתו של הספר.⁸ לכן הוא בחר במודע בתרגום שמטרתו לאזן בין ה"מליצות המתחייבת מן המקור"⁹ לבין הצורך ליצור טקסט מובן, תוך כדי ניסיון לדמיין כיצד בובר היה כותב את החיבור בעברית אילו חי כיום בישראל. ואכן, לאורכו של התרגום נראה שהמחבר בחר להשתמש במילים פשוטות בכדי לתווך את הספר לדור של ימינו. לדוגמה המושג "דופרצופין" (Zwiefältig) שמתאר את שתי אפשרויות הקיום החולף ב"העולם כפול לו לאדם", "אבות הדיבור" (Grundworte) החולף ב"מילות יסוד", "עצם" (Gegenstand) הפך ל"אוביקט", ועוד. וגם משפטים שלמים: "וי לה רזיות שאין עימה רז" (O Heimlichkeit ohne Geheimnis) ל"אוי לו לנסתר ללא תעלומה", "אם האדם אינו מקיים את האפריורי של הזיקה בעולם" (das Apriori der Beziehung) הפך ל"אם האדם אינו מעמיד במבחן בתוך העולם את הקשר המובן מאליו", ו"הסיטואציה הדתית של האדם, הימצאו בנוכח, ניכרת באנטינומיותה המהותית שאינה ביישוב ובפתרון" שהוחלף ב: "מצבו הדתי של האדם, קיומו מול הנוכחות, מתאפיין בניגוד ייסודי שאי אפשר ליישבו".

⁶ החיבור "אני ואתה" החל להתגבש כבר בשנת 1918, כאשר בובר מציין לראשונה כי הוא מתחיל לעבוד על "הקדמות לפילוסופיה של הדת", כלשונו. נקודת המוצא של פרויקט רב שנים זה הוא דיון בנושאים דתיים כלליים, בגישה פנומנולוגית, ובמטרה לאפיין אותם מחדש על בסיס העניין העקרוני שבקיום האנושי ומכאן גם בדת – יחס הזיקה. התוצאה הסופית המתוכננת של הפרויקט היתה סדרת ספרים בתחום חקר התופעות הדתיות. ראה גם: כהן צמח ירון, הדת בין ביטול ובידול: מדע הדת שב"אני ואתה" של מרטין בובר על רקע התיאוריות על הדת של אמיל דורקהיים ורודולף אוטו, 2013.

⁷ פלשמן, 150

⁸ פלשמן, 149. אברהם שפירא עומד על כך שבסגנונו של בובר מרחפת "רוחה של וינה" של 'עידן סוף המאה', שפירא, עמ' 25. הוא מציין שמראשית ימי הגותו, בובר התגלה כאמן-לשון, דבר שלעיתים בא על חשבון התוכן והצורה של היצירות, לעיתים חיבוריו הכילו ממדים היפנוטיים, לעיתים הכילו נהיות מסטיות, אך לרוב הן הילכו קסם על הקוראים והשומעים, וגם על עצמו, גם אם לא תמיד הם היו מובנים. גם דוד ברזילי מתייחס לעניין השפה העברית ומציין כי אחת הסיבות לתרגומים המסורבלים היא שגם המתרגמים לא היו בני בית בשפה העברית למרות שליטתם בה. ברזילי, עמ' 25, הערה 111 (שם הוא גם מציין כי הוא שוקד על תרגום של "אני ואתה" – דבר שכנראה לא יצא לפועל).

⁹ פלשמן 156

רובד זה של התרגום, כאמור, קשור לרצונו של המתרגם להציב את "אני ואתה" בשדה השיח הפסיכולוגי ולחדש בשדה זה. למעשה, בובר הכיר בחשיבות של משנתו לתחום הנפש,¹⁰ ולימד כי תפיסת האדם שבפסיכולוגיה האנליטית היא בעייתית, וביתר דיוק – תפיסת הנפש שלה. לפי בובר, עיקר "מחלתו" של האדם המודרני אינה נפשו שהשתבשה, כפי שטוענת הפסיכולוגיה, אלא היא ניכורו של האדם מעולמו – בין אם בגלל שהחומר השתלט על נפשו, או בין אם בכך שהוא תופש את הנפש עצמה כשם שהוא תופש את עולמו: כאובייקט מדעי, לז, הנתון לנוסחאות קבועות מראש, אשר ניתנת לריפוי מתוך עצמה. פסיכולוגיה זו - של צרכים, רגשות, חוויות מודחקות, תסביכים וארכיטיפים - תופשת את הנפש כ"דבר המושם בנפרד מהעולם, דבר שמתרחש בתחום האדם בלבד, תהליך פנימי בלבד",¹¹ כאילו היא קיימת לעצמה כמערכת סגורה וכתחום שמספיק לעצמו. הנפש, לדידו של בובר, היא המישור של היחס בין האדם לעולם. כך שאם "מחלת הנפש" היא אכן "מחלת הקשר", אזי התרופה לה היא ריפוי "הביניים", ריפוי הזיקה, ולא ריפוי "הנפש".¹²

כך תיאר בובר את ניסיונו בתחום הטיפול בדברים שכתב לפסיכואנליטיקאי האנס טריב ב-1926: "... גיליתי את החשיבות המכרעת של ממשותה הא-פריורית של הזיקה. עלי, זאת אומרת עלינו, רק להקיץ לקראתה – ולא ליצור אותה בעצמנו... אירוע זה מצטייר לי כמשהו 'לא פסיכולוגי', היינו כמשהו שאינו שוכן 'בתוך' האדם. הוא שוכן בינינו". ומתוך כך גם נגזרת משמעות לאופי הטיפולי: "לפיכך נטשתי את האנליזה הפסיכולוגית השיטתית של החולה, וניהלתי את הטיפול, כך שנתתי לחולה את האנליזה של 'ניסיוני איתו'. כלומר, נטשתי אותו

¹⁰ על בובר והפסיכולוגיה ראה Buber Agassi Judith (ed.), Martin Buber on Psychology and Psychotherapy, Syracuse University Press, 1999. Farber H Leslie, "Martin Buber and Psychotherapy", the Philosophy of Martin Buber, Schilpp Paul Arthur and Friedman Maurice Open Court, La Salle, Illinois, 1967, pp. 577-601.(eds.), The library of living philosophers, ראו גם המאמר של אדמיאל קוסמן "מבוא למשנת בובר", המצורף לתרגום החדש, עמודים 160-231, שמבהיר על הקשרים בין החיבור לבין עולם המושגים הפסיכולוגי

¹¹ הרצאות "דת כנוחות" (ראה הערה 3), עמ' 45.
¹² מתוך טיוטת מאמר של בובר שלא פורסם בשם "על הפסיכולוגיזציה של העולם", בתוך הומניזם מאמין, עמ' 144-152. המאמר מתבסס על הרצאה של בובר במועדון הפסיכולוגי של ציריך, המזוהה עם גוסטאב יונג, מ-1 בדצמבר 1923.

כאוביקט והצבתי את עצמי, היינו 'את ניסיוני איתו' כאוביקט של החקירה... קראתי לכך 'אנליזה של הזיקה'¹³.

האנליזה של הזיקה כמעשה פסיכולוגי-טיפולית תתמקד בשאלה - מיהו זה הצריך "טיפול" נפשי, מיהו זה שנכנס כרגע לחדר הטיפולים, מיהו זה שעומד מולי, שאני והוא כרגע, לרגע, בזיקה. היא לא תראה את הפסיכולוג כמדען או כמטפל בעל תואר או סמכות, היוזם חדירה לנפשו של המטופל ומבקש להושיעו כאלוהים מעניק חסד, אלא כמי שצריך לשאוף ליחס של זיקה רגעית, ייחודית, חד פעמית ומלאה בין שני הצדדים כשווים. היא תימנע מלשאול על החוויה המודחקת או הארכיטיפית ותתמקד בהווייה של שני הצדדים ביחד, ובמקום לטפל ברגשות האשמה כעניין של הנפש, היא מציעה לטפל באשמה עצמה, כעניין קיומי.¹⁴

עם זאת, הניסיון למקם את משנת בובר בתחום הפסיכולוגי לא ניתן לשלילה על פניו. שהרי כיום, בתקופה של "אחרי הדת" - תקופה שבה הדתיות נשחקת ושבה האחר שמולנו נותר הלז הנצחי, הפסיכולוגיה היא זו שמפרשת את מצוקות האדם המודרני ומציעה לו גאולה. יתר על כן, בפרספקטיבה היסטורית אפשר לומר כי ייתכן שפסיכולוגיזציה זו של "אני ואתה" היא הביטוי המעשי היחיד למשנה היסודית של בובר. אך עדיין יש לשאול - האם זה אפשרי? האם ניתן ליישם את "אני ואתה" בתחום הטיפולי, ולא רק בתיאוריה? ברור הוא שאין הדרישה ליישום יכולה להיענות במקצועיותו של המטפל או ברגישותו למטופל, ולא בחוויה המודרנית שנקראת "להיות שם בשבילו". לשם כך נצטרך לחזור לטקסט ולנסות ולחלץ ממנו פסיכולוגיה יישומית.

אך כאן ניתקל בבעיה. "אני ואתה" אינו ספר תיאוריה ואינו ספר הדרכה, אין בו מרשם, תפריט או שיטה מתחום הנפש, ואין הוא מציג מפת דרכים שבהן עלינו ללכת – בין אם זה לפגישה עם אלוהים, עם בן הזוג או עם הילד, וממילא גם אין הוא מצביע למטפל על דרך הטיפול "הנכונה", או כיצד יש להיכנס לזיקה עם המטופל. למעשה, בובר מבקש את הדבר

¹³ חילופי אגרות, אגרת 203, פברואר 1926, עמוד 218.

¹⁴ על אשמה ורגש אשמה, ראה מאמר בשם זה של בובר ב"פני אדם – בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית", עמ' 218-188.

ההפוך ומתרה בקורא למצוא את דרכו שלו, שהיא תמיד ייחודית רק לו. ואכן, גם השפה הבובריאנית הסבוכה תורמת לכך - היא היא דרכו לומר לנו שזהו ספר אישי, ייחודי וחד פעמי, שנאלץ להיות מוצג בצורה כללית.¹⁵

ומכאן, זהו גבולם של התרגום והפרשנות החדשה שגלומה בו גם יחד: התרגום ממיר את שפתו הייחודית של בובר לשפה כללית ועכשווית, וההליכה לקראת המפגש עם אלוהים והזיקה הפסיכולוגית המקבילה לה נעצרות באותו השער שבמשל הקפקאי - הוא מחכה רק לנו אך לא באמת ניתן לעבור אותו. שער זה מתגלה בעיקר במילת המפתח "זיקה" - Beziehung, שתורגמה כעת למושג "קשר". זו מילה עקרונית לבובר הנוגעת לשני הרבדים של החיבור - השפה והתוכן. כבר עם קריאת הטיטות הראשונות של החיבור העיר לו חברו פרנץ רוזנצוויג: "אתה בוחר במילה Beziehung (להבדיל מהמילה קורולציה של הרמן כהן, י.כ.צ) שאכן אינה גרמנית עוד. היו לרשותך מילים שיש בהן כדי לומר אני אל אתה, אתה אל אני.... מילים גרמניות יותר - ללא היית צריך לדחוס אל אני-אתה כל כך הרבה (היינו את כל החיים האמיתיים)..."¹⁶ למרות ביקורת זו, בובר התעקש להשאיר את המילה בייחודיותה, ואף להצמיד לה מילה עברית ייחודית: מילה המצביעה על מצב אחר במהותו מהקשר הסתמי או הנפשי של אדם בעולם הלזים שבו פועלת הפסיכולוגיה המסורתית. הזיקה, לעומת קשר, היא עניין קיומי, שבה אדם מממש את כוליותו ביחד עם כוליותו של זולתו. רק מתוך נקודת מוצא זו, ממילה זו על כל משמעותיה הייחודיות, מעובדה א-פריורית זו, מהנוכחות עצמה, צריכה להתחיל פסיכולוגיה בובריאנית.

יש אם כן להצטער שגם מילות מפתח בחיבור נשחקו בתרגום הנוכחי, ושעם תרגום הייחודיות, הקסם והרז שבו לשפה העכשווית, אבדו גם רבדים משמעותיים בהגות הבובריאנית. כולי תקווה שמהדורה מדעית של "אני ואתה" - הנזקקת לקראת שנת המאה לחיבורו - תעשה זאת. עצתי לקורא של התרגום החדש היא לא לוותר גם על קריאת התרגום המקורי, בכדי להתענג גם על יופיה של השפה, אשר תוביל אותו אל הבנה עמוקה יותר של

¹⁵ בובר, "replies to my critics", 1967, עמ' 689

¹⁶ חילופי אגרות, אגרת 103, ספטמבר 1922, עמוד 114

הדופרצופין של העולם ושל אבות הדיבר, של הרזים המסתתרים בעולם, של הקלישות של החיים המודרניים, של "מסלול הדיבור הנצחי והנוכח לנצח בתולדה" ושל "ההתקשרות בין האני לבין העולם".

לסיכום, התרגום החדש הוא ניסיון להפוך את הספר לקריא ויישומי, ניסיון שנועד להיתקל בקשיים רבים, אם לא מהותיים, בכדי להשיג את מטרתו – דבר אשר מבליט את הייחודיות שלו ואת הקושי הרב שהוא עורר בהבנתו ובשימוש שלו. בדברים אלו אין בכדי לייתר אותו. חוזקו של התרגום הוא בהזמנתו אותנו לבחון את הרלוונטיות של משנת בובר לימינו, ואף בקריאתו להפוך את משנת בובר לכלי שימושי, הן לפרקטיקה הפסיכולוגית והן לרוח חדשה שראוי שתנשב בתקופת "הסלפי" – שבה אדם מצווה להתמקד בשיפור עצמי, בגילוי עצמי, ב"רק אני ואפסי עוד" - ובמקום תרופות לנפש, תציע לפרט את הקיום הדיאלוגי.

לכן, יש לשבח את פלשמן על כוונתו ועשייתו ולאמץ את שאיפתו שגם אם המשנה הבובריאנית אינה ניתנת ליישום מלא, יש לראותה כמשאלה לכינון יחסים טהורים המתבססים על נוכחות במציאות.

מקורות

- בובר מרטין מרדכי, אני ואתה, בתוך - בסוד שיח, מוסד ביאליק, ירושלים, 1959.
- , אני ואתה, מתרגם – אהרון פלשמן, מוסד ביאליק, ירושלים, 2013.
- , אשמה ורגשות אשמה, בתוך - פני אדם, בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית, מוסד ביאליק, ירושלים, 1962, עמ' 188-218.
- , חילופי אגרות, תר' - יהושע עמיר וגבריאל שטרן, מוסד ביאליק, ירושלים, 1982.
- ברגמן ש.ה., החשיבה הדו-שיחית של בובר, בתוך - בובר מרטין מרדכי, בסוד שיח, מוסד ביאליק, ירושלים, 1959, עמודים יא-מו.
- ברזילי דוד, האדם הדיאלוגי- תרומתו של מרטין בובר לפילוסופיה, מאגנס, ירושלים, 2000.
- כהן צמח ירון, הדת בין ביטול ובידול : מדע הדת שב"אני ואתה" של מרטין בובר, עבודת דוקטור, הוגש לאוניברסיטת תל אביב – בית הספר לפילוסופיה, 2013.
- פלשמן אהרון, מה עניין בובר אצל המאה ה-21? הרהורי מתרגם, בתוך - בובר מרטין מרדכי, אני ואתה, מתרגם – אהרון פלשמן, מוסד ביאליק, ירושלים, 2013, עמודים 159-149.
- קוסמן אדמיאל, הערות וביאורים ל"אני ואתה" של מרטין בובר, בתוך "יהדות: סוגיות, קטעים, פנים, זהויות – ספר רבקה", עורכים חביבה פדיה ואפרים מאיר (באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון, תשס"ז), עמודים 511-524.
- , מבוא למשנת בובר, בתוך - בובר מרטין מרדכי, אני ואתה, מתרגם – אהרון פלשמן, מוסד ביאליק, ירושלים, 2013, עמודים 160-231.
- קורן ישראל, המסתורין של הארץ, אוניברסיטת חיפה, חיפה, 2005.

שפירא אברהם, הרוח במציאות - מגמות העיצוב בהגות בובר, מוסד ביאליק, ירושלים, תשמ"ד.

Buber Martin, "On the Psychologizing of the World" (1923), *A Believing Humanism, My Testament 1902-1965*, Simon and Schuster, New York, 1967, pp. 144-152.

---, "replies to my critics", *the Philosophy of Martin Buber*, Schilpp Paul Arthur and Friedman Maurice (eds.), *The library of living philosophers*, Open Court, La Salle, Illinois, 1967, pp-689-744

Buber Agassi Judith (ed.), *Martin Buber on Psychology and Psychotherapy*, Syracuse University Press, Syracuse NY, 1999.

Farber H Leslie, "Martin Buber and Psychotherapy ", *the Philosophy of Martin Buber*, Schilpp Paul Arthur and Friedman Maurice (eds.), *The library of living philosophers*, Open Court, La Salle, Illinois, 1967, pp. 577-601.

Horwitz Rivka, *Buber's way to "I and thou": the Development of Martin Buber's thought and his "Religion as presence" lectures*, the Jewish publication Philadelphia, 1988.